

IN MEMORIAM

ПАМ'ЯТІ НІКОЛАЯ БЕССОНОВА (1962–2017)

25 листопада 2017 р. у віці 55 років раптово пішов з життя Ніколай Бессонов – художник, публіцист, дослідник історії та культури ромів. Ніколай Владиславович Бессонов народився в 1962 р. у Москві. Закінчив Московське вище художньо-промислове училище (нині – Московська вища художньо-

промислова академія) ім. С. Г. Строганова. Працював у жанрах книжкової ілюстрації, живопису, цифрового дизайну, пробував себе як театральний художник. Картини Н.В. Бессонова зберігаються у приватних колекціях Росії, Іспанії, Німеччини, Данії, США, Японії.

Художні, публіцистичні та дослідні роботи, присвячені історії та культурі ромів, посідають головне місце у творчості Н. Бессонова. До цієї теми він звернувся на початку 1990-х. Поставивши перед собою завдання найбільш точного відображення зовнішнього вигляду і побуту ромів у живопису та графіці, він познайомився з ромами з московських артистичних сімей і створив серію картин та ілюстрацій. У процесі художньої творчості інтерес до форм

ромської культури переріс у дослідницький інтерес, спочатку в найближчих Н.В. Бессонову темах, пов'язаних з історією ромського костюма і зображенням ромів європейськими художниками. Зокрема, його перша стаття, видана 1999 р. у збірнику статей про ромів, присвячена ромському костюму. У першій великій публікації – книзі 2000 р. «Історія цыган. Новий погляд», підготовленій у співавторстві з етнографом-ромологом Н. Г. Деметер, Н. В. Бессонов написав велику частину текстів і створив низку ілюстрацій (див.: *Бессонов Н., Деметр Н. История цыган – новый взгляд.* – Воронеж, 2000. – 334 с.).

Звертаючись до етнічної культури ромів, Н. Бессонов виступав як етнограф-збирач і публіцист; він подорожував Росією і Україною, збирав польовий матеріал, створював колекції замальовок і фотозображень. Високу етнографічну (а в майбутньому, безсумнівно, й історичну) цінність мають репортажні фотографічні цикли, зроблені в компактних ромських поселеннях України (Берегове, Виноградове), а також на стоянках сучасних ромів-мігрантів: закарпатських ромів і груп-вихідців із Середньої Азії. Постійну частину публікацій Н. Бессонова становить фоторяд, а тексти вирізняються образністю і мальовничою яскравістю.

Згідно з внутрішньою національною політикою, що проводилася в СРСР щодо ромів з 1938 р., будь-які публікації про них перебували під негласною забороною, зокрема, очевидці свідчать про великі складнощі щодо видання текстів про ромів і ромською мовою. Ще у 1990-х – на початку 2000-х рр. внаслідок цієї політики керівники видавництва і деяких наукових журналів виступали проти «циганської» теми. Як художник і публіцист, Н. Бессонов зробив значний внесок у «розморожування» ромської теми в публічному просторі в пострадянський період, у розвиток інтересу читачів і видавців до ромознавчих публікацій. Він створив кілька інформаційних Інтернет-ресурсів: просвітницький сайт «Цигани Росії» (www.gypsy-life.net) з етнографічними та літературними текстами про ромів, галереями картин і фотографій, сайт «Свенко» з фото- і відеоматеріалами про циганських виконавців...

Яскраво публіцистичними й актуальними були брошури «Цигани і преса», де автор виступав з різкою критикою антиромських публікацій у ЗМІ. З кінця 1990-х рр. Н. Бессонов, як один із найбільш ерудованих і глибоко занурених у тему популяризаторів-

ромознавців, регулярно консультував журналістів, які висвітлювали ромську тематику. У пресі та Інтернеті побачили світ його відгуки та рецензії на наукові, публіцистичні та літературні публікації. Підсумком багаторічного колекціонування образотворчих джерел і реставрації рідкісних фотографій є подарункове видання, яке вийшло 2012 р., – ілюстрований «Циганський альбом», присвячений зображенням ромів світу в архівних фотографіях і роботах художників.

Низка праць Н. Бессонова має незаперечну наукову цінність. Наприклад, статті про ромів-кишинівців Росії та України (*Бессонов Н.В. Игры детей и молодежи в цыганских кочевых таборах // Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів.* – К., 2008. – Т. 15. – С. 57–72) та ромів Закарпаття (*Бессонов Н. Этническая группа цыган-кишинёвцев // Revista de etnologie si culturologie.* – Chisinau, 2011. – Vol. IX–X. – С. 62–75) являють собою перші та поки що єдині описи особливостей культури цієї спільноти.

Кілька публікацій висвітлюють історію театру «Ромен» і циркового мистецтва ромів:

- *Бессонов Н.В. Цыганское цирковое искусство // Revista de etnologie si culturologie* (Chisinau). – 2012. – Vol. XI/XII. – С. 140–152.
- *Бессонов Н.В. Четыре развилки на творческом пути театра «Ромен» // Культура и искусство.* – 2013. – № 4 (16). – С. 454–464.

Інші статті Н. Бессонова були присвячені соціальній історії ромів у СРСР:

- *Бессонов Н.В. Цыгане: годы ссылок и побегов, 2002 // 30 октября.* – М., 2002. – № 26. – С. 10.
- *Бессонов Н.В. Цыгане под сенью рубиновых звезд, 2002 // 30 октября.* – М., 2002. – № 22. – С. 6–7.
- *Бессонов Н.В. Убиты за трудолюбие, 2002 // 30 октября.* – М., 2002. – № 23. – С. 5.
- *Бессонов Н.В. Цыгане в России: принудительное оседание // Россия и её регионы в XX веке: территория – расселение – миграции / Науч. ред. О. Глезер, П. Полян.* – М.: ОГИ, 2005. – 816 с.

Значний внесок Н. Бессонов зробив у дослідження історії ромів у період націонал-соціалізму та Другої світової війни. Його праці

ґрунтувалися на архівних джерелах та польових матеріалах. Оскільки Ніколай був дослідником, який добре знав ромську громаду – її різноманітні традиції, звичаї, навички поведінки та життєві стратегії, – він був першим, кому вдалося поставити на науковий порядок денний питання не лише організації та еволюції переслідувань і вбивств ромів націонал-соціалізмом на теренах окупованого СРСР, а й реакції ромського суспільства на переслідування, стратегії виживання ромів та сприйняття ними тих жахливих подій. Інакше кажучи, ромські жертви у роботах Н. Бессонова поставали не лише як знеособлений та безмовний об'єкт досліджень, а як суб'єкт цього трагічного явища з власним обличчям і притаманними для них рисами індивідуальної і колективної поведінки та опору переслідуванню. У зв'язку з цим Ніколай також приділяв неабияку увагу збору та публікації свідчень тих, кому пощастило вижити. Такі підходи збагачували наукову картину історії геноциду ромів та наближали сучасників до розуміння складної та нелінійної природи трагедії ромської спільноти за часів нацизму. Важливо навести основні публікації Н. Бессонова з цієї проблематики:

- *Бессонов Н.* Геноцид цыган Украины в годы Великой Отечественной войны // Рома в Україні. Історичний та етнокультурний розвиток циган (рома) України (XVI–XX ст.). Матеріали міжнародного круглого столу 3 листопада 2006 р. – Севастополь: Вебер, 2006. – С. 4–28.
- *Бессонов Н.* Об использовании терминов «Пораймос» и «Холокост» в значении «геноцид циган» // *Голокост і сучасність. Студії в Україні і світі.* – 2007. – № 2. – С. 71–82.
- *Бессонов Н.* Нарративные источники как один из информационных ресурсов цыгановедения // *Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів.* – К., 2008. – Т. 15. – С. 73–94.
- *Бессонов Н.* Цыгане СССР в оккупации. Стратегии выживания // *Голокост і сучасність. Студії в Україні і світі.* – 2009. – № 2 (6). – С. 17–52.
- *Бессонов Н.* Цыганская трагедия 1941–1945: Факты, документы, воспоминания. – Т. 2: Вооруженный отпор. – СПб: Издательский дом «Шатра», 2010. – 376 с.
- *Бессонов Н.В.* Патриотизм цыган Союза ССР в годы Великой Отечественной войны // Патриотизм – составляющая государ-

ственной национальной политики России: теория, практика. – М.: Голден-Би. Изд. Ин-та Российской истории РАН, 2010. – С. 191–209.

- *Бессонов Н.* Геноцид цыган в Черниговской области Украины // Геноцид ромів України в період Другої світової війни: вивчення, викладання, комеморація. Матеріали науково-практичної конференції (Київ, 4 жовтня 2016 р.). – К.: Укр. центр вивч. історії Голокосту, 2016. – С. 27–45.

Ніколай був натхненною людиною, сповненою енергії і творчих ідей. Він дуже багато встиг зробити у своєму житті, і ще більше планував. Багато років працював над кількома проектами: наступним томом двотомника «Цыганская трагедия 1941–1945» із матеріалами про геноцид ромів окупованого СРСР у період Другої світової війни, книжками про ромів-кишинівців і закарпатських ромів, спогадами смоленської циганки з групи польска рома А. Орловської.

Сподіваємося, що рідні Ніколая, діяльність яких також пов'язана з ромською культурою, знайдуть можливість опублікувати його невидані тексти. Висловлюємо глибокі співчуття його рідним, близьким, друзям.

Міжнародне товариство досліджень ромської культури (www.kulturom.ru), редакція часопису «Голокост і сучасність. Студії в Україні і світі»